

Світлана Лісовець

(Київ, Україна)

ПСИХОЛОГІЯ

(Психолого-виховні проблеми розвитку особистості в сучасних умовах)

ФАКТОРИ РИЗИКУ В ПСИХІЧНОМУ РОЗВИТКУ ДИТИНИ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Підлітковий період – найважливіший етап життя, який багато в чому визначає подальшу долю людини. Важливість підліткового віку визначається тим, що в ньому закладаються основи і намічаються загальні напрями формування моральних і соціальних установок особистості.

Даний період традиційно вважається одним з найбільш критичних моментів у розвитку особистості. Це епоха активної індивідуалізації, етап прагнення до самоствердження, який переживається дуже гостро.

Напружена, нестійка економічна, політична та соціально-психологічна ситуація, що склалася в даний час в суспільстві, зумовлює зростання різних відхилень в особистісному розвитку і поведінці дітей та підлітків. Серед них особливу тривогу викликають не тільки прогресуюча відчуженість, підвищена тривожність, духовна спустошеність, але і жорстокість, агресивність. Найбільш гостро цей процес проявляється на межі переходу дитини з дитинства у дорослий стан – у підлітковому віці.

Багатопланові психологічні дослідження проблем підліткового віку були проведені вітчизняними психологами, окремі питання вивчення тривожності, агресії і агресивної поведінки привернули увагу багатьох авторів, знайшовши відображення у ряді робіт (Д.Ельконін, Л. Виготський, Л. Божович, Г. Андрєєва, В. Знаків, С. Єніколопов, Л. Колчина, І. Левитов, Є. Романін, С. Роцин, Т. Румянцева), в тому числі і розглядали особливості

деліквентної поведінки підлітків (М. Алемаскин, С. Беличева, Г. Міньковський, І. Невський, Т. Курбатова).

Вивченню природи агресивності, тривожності присвячені роботи зарубіжних учених А. Бандури, А. Басса, Л. Берковця, С. Розенцвейга, а також З. Фрейда, А. Адлера, Е. Фромма, К. Хорні, У. Шутца, Ст. Холла, Е. Шпрангера, Ш. Бюллер, Е. Штерна, Е. Еріксона, Ж. Піаже.

Багато науковців вважають підлітковий вік найважливішим і найважчим періодом людського життя, підкреслюючи психологічну напруженість, що супроводжує формування цілісності особистості, яка залежить не тільки від фізичного дозрівання, особистої біографії, а й від духовної атмосфери суспільства, від внутрішньої суперечливості суспільної ідеології.

Отже, враховуючи різні концепції, можна стверджувати, що особливості проявів і перебігу підліткового періоду залежать від конкретних соціальних обставин життя і розвитку підлітка, його соціальної позиції у світі дорослих. Вирішальна роль у його психічному розвитку належить передусім системі соціальних відносин. Біологічний чинник діє на підлітка опосередковано – через соціальні стосунки з оточенням.

Найважливішими процесами підліткового віку є розширення життєвого досвіду особистості, кола її спілкування, групової приналежності і типу людей, на яких вона орієнтується.

Причинами відхилень у поведінці підлітків є і реалії сьогодення. Підлітки гостро переживають соціальне розшарування, неможливість для багатьох отримати бажану освіту, жити в достатку, у неповнолітніх протягом півроку або року змінюються ціннісні орієнтації. Заперечення базових соціальних цінностей є першопричиною девіантної поведінки. Морально-психологічні зміни виражаються у підлітків в асоціальній поведінці і можуть супроводжуватися правопорушеннями, втечами, захворюваннями за наркологічною ознакою, серйозними нервово-психічними розладами.

Криза підліткового віку – абсолютно нормальне явище, що свідчить про розвиток особистості, але при наявності деяких несприятливих факторів і умов цей кризовий стан призводить до девіантної поведінки.

Таким чином, порушення поведінки може бути наслідком вираженого протікання підліткової кризи – кризи ідентичності; до девіантної поведінки вдається і відхилення соціумом особистості. Слабкі зв'язки "сім'я-дитина", "школа-дитина" сприяють вступу молоді до груп однолітків, що також є джерелом девіантної поведінки, яка супроводжується невпевненістю у собі, неадекватною самооцінкою, підвищенням рівня тривожності і т.д. [20]

Все це вказує на те, що проблема підліткового віку залишається актуальною і, незважаючи на велику кількість досліджень, недостатньо вивченою. Постає питання як же різні фактори ризику в психічному розвитку підлітка впливають на різні сфери його життя, та яким чином можливо зменшити шкідливий вплив негативних факторів.

На думку соціологів, психологів і педагогів зовнішніми факторами, що негативно впливають на розвиток і поведінку дітей і підлітків, є: по-перше, негативні процеси, що відбуваються в суспільстві, по-друге, стан сім'ї, її атмосфера, по-третє, фактори ризику, що йдуть від недоліків шкільного життя дитини.

Однак окрім негативних зовнішніх, об'єктивних впливів на дитину впливають внутрішні чинники ризику. До них відносять: відчуття власної неважливості і непотрібності, незначущості, низька самооцінка, невпевненість у собі, недостатній самоконтроль і самодисципліна, незнання або неприйняття соціальних норм і цінностей, невміння практично мислити і приймати адекватні рішення в різних ситуаціях, невміння виражати свої почуття і реакції на себе самого та інших людей.

Зовнішніми факторами, що негативно впливають на розвиток і поведінку дітей і підлітків є:

- процеси, що відбуваються в суспільстві: відсутність позитивних суспільних цінностей; недосконалість законів і роботи правоохоронних органів, безкарність злочинів; безробіття (явне або приховане); відсутність соціальних гарантій та державної підтримки економічно неспроможних сімей з дітьми; руйнування і криза традиційних інститутів соціалізації підростаючого покоління (дитячих та юнацьких організацій, сім'ї і школи); пропаганда насильства і жорстокості через засоби масової інформації; недоступність для дітей безкоштовної якісної додаткової освіти (гуртків, секцій тощо); доступність тютюну, алкоголю, наркотиків.

- стан сім'ї, її атмосфера: неповна сім'я; матеріальне становище сім'ї (як бідність, так і багатство); низький соціально-культурний рівень батьків, відсутність сімейних традицій; стиль виховання в сім'ї (відсутність єдиних вимог до дитини, жорстокість батьків, їх безкарність і безправ'я дитини); заперечення самоцінності дитини; задоволення потреб дітей (недолік або надлишок); зловживання батьками алкоголю, наркотиками та ін.; байдуже ставлення батьків до вживання дітьми психоактивних речовин;

- недоліки, що йдуть від організації шкільного життя: низький рівень розвитку та навчальної мотивації школярів; навішування ярликів, приниження вчителями особистості учня (погрози, образи тощо); відсутність зв'язку школи з сім'єю учнів, авторитарний або надмірно ліберальний стиль взаємин у системі «учень – учитель» і т. д.

Негативними факторами розвитку особистості підлітка є такі його особистісні характеристики як:

- *вразливість* сприяє запам'ятовуванню неприємних подій, образ, страхів, переживань, їх фіксації;
- *імпресивність* – схильність до внутрішньої переробки почуттів і переживань, не вміння ділитися ними з оточуючими;
- *внутрішня нестійкість* – суперечливість, передумовами якої можуть бути: а) фактори нервової конституції; б) поєднання полярних – холеричних і флегматичний рис темпераменту батьків; в) наявність

емоційності, безпосередності у вираженні почуттів і імпресивного характеру переробки переживань; г) занепокоєння, невпевненість у собі; д) підкреслене почуття власної гідності і беззахисність у спілкуванні з однолітками; є) існування важко поєднуваних протилежно спрямованих почуттів і переживань, в тому числі це прагнення бути собою і в той же час бути разом з усіма;

➤ *схильність до занепокоєння* – хвилювання, зумовлені: а) підвищеною емоційною чутливістю; б) потрясіннями і переляками, або передачею тривоги і занепокоєння з боку батьків; в) блокуванням потреб, інтересів і потягів; г) нездатністю знайти себе, знайти визнання і розуміння серед оточуючих; д) невпевненістю у своїх силах і можливостях, нерішучістю; е) загостреним почуттям совісності, провини;

➤ *беззахисність, або незахищеність*. Виявляється головним чином у спілкуванні з однолітками, коли підліток не може захистити себе, "дати здачі", відповісти на образу. Його легко обдурити, ввести в оману, нав'язати рішення, особливо в обставинах, в яких він не відчуває себе впевнено.

Всі ці прояви підкреслюють людську, гуманістичну спрямованість розвитку характеру підлітків, які мають відхилення у поведінці. І тому вони такі чутливі до всякого роду конфліктів, погроз застосування фізичної сили, брутальності і диктату. Якщо ці особливості не враховувати, то у підлітків можуть сформуватися стійкі відхилення в моральному розвитку і поведінці. І тут дуже важливі відносини між батьками і дитиною, так як в цьому віці виникають численні конфлікти, які негативно впливають на формування емоційної та когнітивної сфери. Через незнання батьками періодизації вікового розвитку, особистість підлітка буде розвиватися аномально, тобто "криза підліткового віку" буде протікати з ускладненнями.

Дане дослідження дозволило нам побачити необхідність проведення психологічних тренінгів, спрямованих на розвиток у підлітків

комунікативних навичок та корекцію міжособистісних стосунків у групі однолітків, що сприяє підвищенню рівня впевненості підлітків, підвищення їх соціальної адаптації. Так як формування просоціальної, не агресивної поведінки особистості пов'язане не тільки з механізмами відсутності підкріплення або активного покарання, а й обов'язково (і можливо, навіть в першу чергу) з активним соціальним наuczінням неагресивним формам поведінки, конструктивним способам вирішення протиріч і реалізації різних мотивацій особистості.

Таким чином, ми вважаємо, що для успішного розвитку дитини в шкільному середовищі, необхідне впровадження в шкільні програми тренінгів спрямованих на підвищення впевненості і зниження тривожності дітей, проводити консультаційну роботу з батьками з приводу періодизацій вікового розвитку дитини та способів подолання кризових періодів.

Підводячи підсумок можна ще раз нагадати, що складний світ підлітка, далеко не завжди зрозумілий дорослому, потребує щоденної підтримки і корегування. Тому психологу або педагогу треба частіше пропонувати допомогу підліткові в освоєнні нових норм і правил, щоб потім не займатися виправленням помилок.

Література:

1. Виготский Л. С. Динамика и структура личности подростка. – Т. 4. Собрание сочинений [в 4-х т.] / Л.С. Виготский. – М., 1984. – 583 с.;
2. Ильин Е.П. Психология индивидуальных различий: учебное пособие / Е.П. Ильин - СПб.: Питер, 2008. – 701с.
3. Крайг Г. Бокум Д. Психология развития– Серия «Мастера психологии» / Г. Крайг Д. Бокум. – 9-е изд. – СПб.: Питер, 2009. – 940 с.
4. Лозиця В.Г. Протиріччя підліткового віку // Психологія і педагогіка: основні положення: навч. посіб / В.Г. Лозиця – К.: Академвидав, – 2001. – 271с.;
5. Хімелн Н. Становлення самосвідомості підлітка: почуття дорослості, самоствердження, самооцінка // Психолог. – 2007. – № 25-27. – С. 7-11;

